
*Рюдігер
Бубнер*

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ АРГУМЕНТ І ПРОБЛЕМА ДЕДУКЦІЇ¹

Кант був не першим, хто вжив термін «трансцендентальний», проте саме завдяки йому він набув сучасного значення. Цей термін походить із середньовічної філософії, коли його зміст ще не привернув уваги дослідників. Втім, коли ми говоримо про трансцендентальність сьогодні, ми не можемо порадишити мислити виключно за Кантом. Такий домінуючий вплив кантівської інтерпретації на традицію може допомогти нам як розплющити очі, так і навпаки — зробити нас сліпими. Все залежить від того, як ви збираєтеся використовувати інтелектуальну спадщину Канта. Проблема трансцендентальних аргументів — вдалий приклад для обох цих можливостей. Аж дотепер так звані трансцендентальні аргументи залишаються дуже популярними в континентальній філософії і не лише в інтерпретації Кантової системи, а й у герменевтичній та неомарксистській школах². Останні легко висувають трансцендентальну вимогу щодо існування загальної теорії розуміння (Гадамер, Апель) або щодо епістемології в межах діалектики (Габермас). І надто складно сказати, що саме при

© Р. БУБНЕР, 2009
© Переклад з англійської
Ю. Джулая, 2009

¹ Більш ранню версію цієї статті було надруковано у Німеччині, див: [Bubner, 1974]. Англomовна версія: [Bubner, 1975: p. 453—467].

² Пор.: [Apel, 1973]; [Habermas, 1972]; [Radnitzky, 1968].

цьому мається на увазі. Простого посилання на праці Канта буде замало, тому що він впровадив трансцендентальну вимогу у вкрай софістичну систему, до якої ніхто з означених вище філософів не наважиться приєднатися. Тому у спробі надати сенсу специфічно трансцендентальному стилю аргументації ми покладаємося більшою чи меншою мірою на власний розсуд. На щастя, ми тут не самі відтоді, як незалежно від прямого впливу Канта проблема трансцендентальної аргументації викликала значну дискусію серед філософів-аналітиків. До того ж ми маємо у своєму розпорядженні власне кантівські тексти.

Отже, почнемо з цієї дискусії, а потім повернемося до Канта. Ми навмисно не обираємо іншого шляху, щоб уникнути, наскільки це можливо, того, що можна назвати кантівським ухилом. Оберемо для розгляду представників аналітичної філософії Вітгенштайна, Квайна і Стросона (I). Потім розглянемо Кантову оцінку терміна «трансцендентальний» (II). Після цієї підготовчої роботи проаналізуємо вимогу «трансцендентальної дедукції», одного з найбільш спірних питань «Критики чистого розуму» (III).

I

Розпочну прикладом з Вітгенштайна. Часто-густо відзначали³, що Вітгенштайн полюбляє грати в певну аналогію з трансцендентальною філософією, але цю аналогію не брали до уваги, і ніхто не потурбувався роз'яснити причини її впливу; тому подальший аналіз її аж ніяк не є зайвим. У «Трактаті» ми читаємо такі рядки:

Логіка — це не теорія, а відбиття світу.

Логіка трансцендентальна (6.13).

Трансцендентальною тут є логіка, яку автор «Трактату» намагається мислити поза структурою багатозначної мови та яку аж ніяк не можна тлумачити як цілком автономну формальну теорію з претензією на аналітичну істину. Логіка не індиферентно протистоїть світові фактів і таким чином залишає відкриття істини емпіричним спостереженням. Логіка — це відображення світу, в ній відбиваються ті умови, що конституують світ фактів. Вітгенштайн формулює це так:

Логічні речення описують риштування світу або, радше, вони подають його. Вони нічого не тлумачать. Вони припускають, що імена мають значення і що елементарні речення мають сенс. Це і є їхнім зв'язком зі світом (6.124).

Зв'язок між логікою та світом знаходиться у цій пресупозиції. Логіка не в змозі, так би мовити, наздогнати цю пресупозицію: вона побудована на ній.

³ Одним з найперших був Е. Стеніус: [Stenius, 1960: ch. XI]. Щодо розгортання трансцендентальної точки зору у пізнього Вітгенштайна див. мою працю: [Bubner, 1968].

У метафорі відображення, або дзеркального відбиття, виражена неминучість пресупозиції, а саме той факт, що формальна логіка з її чистими тавтологіями, або аналітичними істинами, не безнадійно віддалена від усіх фактуальних, або емпіричних, істин. Понад те, в ній ясно відображені *ті* структури, завдяки яким світ є впорядкованим. У цьому випадку онтологія, яка є підґрунтям цієї інтерпретації за принципом «світ — це все, що є фактом», не обходить нас, оскільки вона пояснює не причини трансцендентальної пресупозиції, а її наслідки. Пресупозицію, про яку йде мова, має бути зроблено, якщо логіка взагалі має хоч якесь значення, достатнє для впорядкування значимих суджень, в яких існування світу як світу фактів встановлено настільки точно, що емпірична перевірка з використанням понять «істинне чи хибне» стає можливою. Ця пресупозиція називається трансцендентальною, позаяк вона допускає структурну схожість у відносинах між логікою та реальністю, від якої залежить ідея значення. Логіка, яка не зробила цього передпозитивного, може геть утратити здатність аналізувати значення висловлювань. Вона стане тоді просто довільним підрахунком, мовною грою фахівців. Але не можна також вводити пресупозицію пізніше, на більш високому рівні, бо для того, щоб подати її у такий спосіб, також потрібна мова, яка вже має компетенцію щодо поняття «значення». Це призводить до кола. Альтернативою цьому колу міг би бути нескінченний регрес (повернення) до будь-яких нових метамов, який вперше описав Платон у дилемі “третьої людини” (Third Man) і який Вітгенштайн запропонував на противагу Раселовій теорії ієрархії типів.

Проте Расел відчував настільки глибоку спорідненість із Вітгенштайном в його засадничій інтерпретації логічного атомізму, що не зауважив іронії в тому, що Вітгенштайн у вступі до «Трактату» запропонував ієрархію «метамов» і водночас виступив проти неї, сформулювавши свою трансценденталістську пресупозицію зв'язку логіки та світу.

Вітгенштайн повернувся до традиційного поняття трансцендентального, приписуючи логіці функцію забезпечення можливості емпіричного знання. Воно не може бути отримане з будь-якого найвищого принципу, а має бути забезпечене ще до аналізу, за допомоги якого збираються пояснити значущість (meaningfulness) тверджень як здатність до відтворення реальності. Аналіз має передпозитивно дещо, без чого він не може спрацювати. Терміном «значення» передпозитивно певне відношення між логічно впорядкованими твердженнями і будовою реальності. Це відношення є єдиною гарантією забезпечення можливості відтворювати певну частину реальності в судженнях.

Отже, значущість суджень, або їхня претензія на емпіричну, підтверджену перевіркою істинність чи хибність, не падає з неба і не впливає з необґрунтованої «догми емпіризму». Вона радше виникає з пресупозиції, яку

можна досягнути. Пресупозиція означувального відношення (meaning-relation) між висловлюваннями та реальністю має бути виявлена за допомоги аналізу, позаяк тільки це відношення робить аналітичну процедуру значущою. Зрештою аналіз виявляє дещо, що він має передпокласти при виконанні завдання з прояснення значущих тверджень. Він має прийняти відношення між мовою та розумом як таке, що існує і передує аналізу і тому не може бути створене довільно. Втім, із відкриттям відношення, яке робить твердження значущими, аналіз мови здійснюється аж до умов, за яких сам по собі аналіз мови залишається логічним аналізом.

І тоді ми впритул підходимо до непростой проблеми: шойно відношення передпокладають задля того, щоб твердження про реальність стали можливими як такі, це ж відношення подає пресупозицію як крок, завдяки якому сам логічний аналіз відпочатково стає можливим. Прояснення ролі логічної пресупозиції у забезпеченні виразності суджень є самоінформативним з огляду на здатність прояснення, її обмеження і можливості. У звертанні до логічної пресупозиції заради мови аналіз звертається до самого себе.

Це і є та складна формальна структура, яка спонукала Вітгенштайна використати поняття «трансцендентальний». Позначимо цей суттєвий елемент формальної структури робочою назвою — *самореференційний*.

Наш другий приклад — із праці Квайна «Онтологічна відносність» (Ontological Relativity). У ній він пов'язує стару тему передавання онтологічної компоненти, присутньої всередині всіх форм мови, із жорстким принципом відповідності.

Квайн запозичує карнапівське поняття лінгвістичної рамки для розгляду онтологічних питань. У праці «Емпіризм, семантика й онтологія» Карнап стверджує, що онтологічні питання можна розглядати тільки відносно конкретної лінгвістичної рамки.

Виходячи з цього внутрішнього аспекту, необхідно надалі вирізняти і такий аспект, який має назву «зовнішнього», оскільки він виходить за дані рамки і так чи так ставить питання: що з того, що існує у мові, є таким, що на додаток ще й «реально» існує. Вибір між різними лінгвістичними рамками має бути відносно вільним, це більшою чи меншою мірою питання коректності, таким чином, докладне розрізнення «внутрішнього» і «зовнішнього» аспектів має покласти край неперервним чварам з приводу онтології. Проте Квайн⁴ є одним із прихильників думки, що онтологія не є питанням коректності і здатності до розрізнення аспектів. Для нього це лише нова версія «ієрархії типів Расела», що уникає онтологічних зобов'язань. У праці «Онтологічна відносність» він стверджує, що залежно від конкретної мовної форми ми змушені припускати певні сутності, визначені мовою.

⁴ Щодо погляду Карнапа на онтологію див.: [Quine, 1966].

Онтологічні питання набувають сенсу тільки стосовно основної лінгвістичної системи, тобто «зумовлюючої мови» (background language). «Зовнішні» аспекти, або турбота щодо Буття в абсолютній формі в межах мови, стають надалі недоречними.

Як констатує Квайн, неминучість взаємозв'язку «зумовленої мови» і порожнечі будь-якого онтологічного питання, відокремленого від відношення зумовленості, «несподівано чітко і коректно підтверджує тезу про те, що онтологія належить до трансцендентальної метафізики» [Quine, 1969: p. 68].

Поняття трансцендентального постає там, де неможливо обійти відносність онтологічного питання щодо лінгвістичної системи. Таким чином, дана мова зумовлена існуванням того, що вона позначає, і водночас сама зумовлює існування конкретних значень, тому її не можна подати через універсальне онтологічне зобов'язання. Проте онтологічне зобов'язання, хоча й відносне, має залишатися необхідним для всіх лінгвістичних систем. Кант винайшов термін «трансцендентальний» для позначення логічного зв'язку між відносним і необхідним. Навіть якщо ця вражаюча аналогія з «трансцендентальною метафізикою» тут ні до чого, все ж таки здається, що Квайн цілком свідомо запозичив цей термін, бо він мав спільний з Кантом інтерес до легітимації наукового знання, яке ми або вже маємо, або можемо мати в нашому розпорядженні.

У Квайна цей інтерес, без сумніву, виникає на ґрунті антикантіанського прагматизму, але не через усвідомлення довільності постійно змінюваної доцільності (practicability) і невизначеності межі коректності. Крім конкретного розмовного контексту і належних онтологічних зобов'язань, онтологічна відносність у строгому сенсі не припускає ще якоїсь третьої позиції, відповідно до якої прагматичні переваги утилітарності брали б гору, а межі коректності можна було б визначити.

Звертання до прагматичних стандартів тільки вивільняє онтологічне питання від хибної догматичної абсолютизації і в такий спосіб дає надалі змогу встановлювати або «de facto» міцніший зв'язок між існуючими лінгвістичними системами, або водночас звертатися до вищого рівня формалізації, а також сутнісних припущень щодо реальності, вираженої в системі даної мови.

Прихильники цієї концепції неперервної онтологічної відносності обстоюють навіть поширення її на ті лінгвістичні форми, в яких її було встановлено. Квайн з його прагматичною концепцією за будь-яких обставин намагався уникати проблеми методологічного кола, якою переймався Вітгенштайн, хоча її було отримано у спадщину саме з царини формалізованих мов філософії та логіки. Відповідно до принципу відносності, витлумаченого трансцендентально, прихильники цієї концепції мали б замислитися над її залежністю від дії закону дотримання онтологічних зобов'язань.

Залишається незрозумілим саме те, наскільки послідовно (у випадку онтології) відносність поширюється на саму тезу про відносність, або чим мова філософа, якою декларують дотримання певних онтологічних зобов'язань, відрізняється від усіх мов, стосовно яких це зобов'язання зафіксоване. Якщо коротко, то поява структур самореференційності тут уже виглядає неминучою, проте експліцитно не розробленою.

Наш третій приклад відродження трансцендентальної термінології в межах аналітичної філософії наведемо за Пітером Стросоном, який зважав на Кантову «Критику чистого розуму», напевно, значно більше, ніж Вітгенштайн або Квайн. Книга Стросона «Індивіди» (Individuals) з підназвою «Досвід у дескриптивній метафізиці» досліджує, зокрема, ідентифікацію певної емпіричної даності у просторово-часовій структурі референції, яка має встановлюватися заздалегідь [Strawson, 1964: I, ch. 1, 3, p. 29 f., 38ff.].

Прояснення умов такої ідентифікації, яке підкреслює семантичне значення лінгвістичних висловлювань, які передають шляхом діалогу⁵, відіграє парадигмальну роль для того, що Стросон називає «трансцендентальним аргументом».

Логічний аналіз цього особливого типу аргументу не є достатньо зрозумілим. Нещодавно це спричинило жваву дискусію коментаторів Стросона⁶, особливо після того, як він розвинув свої ранні ідеї у книзі про Канта «Межі значення» (Bounds of Sense).

Строго кажучи, Стросон стверджує лише те, що проблематичне питання з трансцендентальними аргументами не можна розв'язати в такий спосіб: з даного засновку і з даним середнім терміном отримуємо висновок, який розв'язує вихідну проблему; процес аргументації плине радше у зворотному напрямку, а сама проблема може виникати тільки тому, що розв'язання існує. Стросон пояснює це прикладом, запозиченим у Канта: на підставі даної просторово-часової структури референції для даних емпіричних об'єктів не можна робити висновок, що ці об'єкти виконують умови такої системи, треба виходити радше з прийняття факту існування цих об'єктів у системі референції функції системи, тематизованої вперше.

Не можна стверджувати, що така конструкція, спрямована у протилежному від висновку (inference) напрямку, справді проливає світло на характерну особливість трансцендентальної рефлексії. В цій дискусії тільки Гінтікка вніс важливе уточнення, пославшись на Канта. Завдяки йому стало

⁵ Див.: [Strawson, 1950].

⁶ Див.: [Stroud, 1968]; [Gram, 1971]; [Hintikka, 1972]; [Gram, 1974]; [Transcendental arguments, 1973]. Дуже важлива стаття Р. Рорті: [Rorty, 1970: p. 727–772], але Р. Рорті не торкається трансцендентальної проблеми у вужчому сенсі. Див. ще: [Wilkerson, 1970]; [Gram, 1974].

зрозуміло, що трансцендентальним можна назвати не лише шлях повернення до даних передумов, що тільки той аргумент заслуговує називатися трансцендентальним, який повертається до умов своєї власної дії. Іншими словами, виявлення умов можливостей використання певних понять має водночас показати, як саме таке виявлення стає можливим⁷. Виглядає це парадоксально: трансцендентальний аргумент стверджує те, що він стверджує, і водночас повідомляє дещо про самого себе.

Зробимо перші висновки: самореференційність (self-referentiality) — це характеристика трансцендентального аргументу. Якщо не брати до уваги розбіжність між трьома доказами, більш або менш довільними, то можна зробити висновок, що самореференційна структура є провідною у всіх розглянутих випадках.

II

І тут на часі звернутися до самого Канта, вивільнити його концепцію трансцендентальності від неузгодженості з його загальною системою і дослідити її головні особливості.

Зосередимося виключно на понятті трансцендентального⁸, щоб не відтворювати цілком всю будову кантівської теорії пізнання. Сам Кант про специфіку трансцендентальної аргументації висловився доволі чітко. Він пише, наприклад, у «Пролегоменах»⁹: «Для мене слово «трансцендентальний» ніколи не означає відношення нашого знання до речей, а виключно до пізнавальної спроможності». Так само в «Критиці чистого розуму» він перекоонує, що: «трансцендентальним можна назвати не будь-яке апіорне знання, а тільки те, завдяки якому ми дізнаємося, що ті чи ті уявлення (споглядання чи поняття) застосовуються і можуть існувати виключно а ріогі, а також —

⁷ Див.: [Hintikka, 1972: p. 277f.]. Пор.: [Hintikka, 1973: p.144 f.]. Мені здається, що завдяки цій демонстрації самореферентності трансцендентальних аргументів стосовно того, що вони виявляють, подолані суперечності між Кьорнером і Шелером (пор.: [Köfner, 1967]; див. також [Schaper, 1972]). Це протистояння припинилося на тезі, згідно з якою необхідність та унікальність передпозкладеної системи концептів слід доводити, виходячи з неї самої як такої. Стефан Кьорнер прагнув довести неможливість трансцендентальної дедукції шляхом пояснення, чому неможливо обґрунтувати гіпотетичну когнітивну схему, не вдаючись до інших підстав. Попри витончену опозицію Еви Шелер у захисті справжнього Канта, я солідарний з тезою Кьорнера, згідно з якою дедукція у строгому сенсі (sensu stricto) неможлива. Втім, у цій суперечці не взято до уваги внутрішній зв'язок між системою концептів і самою спробою легітимації цієї системи, який я і позначив терміном «самореференційність». Саме на цій підставі можна вбачати сенс у трансцендентальній аргументації Канта. Мою інтерпретацію Кантової дедукції див. далі у тексті статті.

⁸ Гінські Н. (N. Hinske) загоркує історію поняття у праці: [Hinske, 1970]; пор.: [Angellicelli, 1972] і відповідь Гінські: [Kant-Studien 64, 1973].

⁹ 13 (A71). В українському перекладі див.: [Кант, 2002: с. 32.].

як це можливо. Отже, ані простір, ані жодне геометричне визначення його не є апіорним трансцендентальним уявленням» [Кант, 1964: т. 3, с. 158].

Таким чином, трансцендентальне та апіорне знання не можна розглядати як тотожні. Тільки таке знання є трансцендентальним, в якому емпіричне знання віднесене до можливості пізнання, тобто в якому об'єктом пізнання як такого є відношення між умовами можливості пізнання, з одного боку, та емпіричного знання, з іншого. Те, що досягається в цей трансцендентальний спосіб, природно, передує фактичному процесу пізнання. Проте це не означає, що все, що передує пізнанню, можна вважати трансцендентальними умовами. Ціла низка фізичних, психічних, соціальних та історичних передумов можуть бути подані як такі, без яких пізнання просто неможливе. Але звичайне передумання таких умов жодним чином не робить їх трансцендентальними. Ми вважаємо достатнє харчування і вдало підібрану університетську бібліотеку передумовами знання, проте не називаємо їх трансцендентальними.

З іншого боку, форма знання, що є осяжною, може існувати незалежно від досвіду в цілому. Кант мав на увазі геометрію. Але чисту теорію лінгвістичної компетенції, якою є, наприклад, породжувальна граматики Ноама Хомського з її вродженими ідеями, можна також назвати теорією «апіорі»¹⁰. Проте апіорна природа цього типу знання, прийнята сама по собі, не робить його трансцендентальним. Трансцендентальне знання зосереджується передусім на передумовах, значущих для пізнання. Виходячи з обох цих міркувань, маємо зробити висновок, що не можна говорити про трансцендентальність, якщо йдеться лише про невизначену передумову знання або лише певне знання, незалежне від емпіричного, а отже, таке, що передує будь-якому досвіду.

Згідно з Кантом, трансцендентальним є тільки те знання, яке тематизується відповідно до своїх специфічних можливостей. Якщо це так, то тоді знання, яке називають трансцендентальним, приймає за власний об'єкт разом із загальними умовами знання умови своєї власної генези та функціонування. *Трансцендентальному аргументу властива самореференційність.*

Що ж до формальної конструкції, то перебігу Кантової думки тією чи тією мірою відповідають наведені три приклади школи лінгвістичного аналізу, хоча всі вони відтворюють структуру самореференційності. Всі вони, проте, мають справу не з інтелектуальним пізнанням, яким переймався Кант¹¹,

¹⁰ Пор., наприклад: [Olshewsky, 1973].

¹¹ У маловідомій сентенції Кант розглянув можливість “трансцендентальної граматики, яка містить основи людської мови”. Дослідження того, як лінгвістичні форми “існують в нашому інтелекті”, було певною підготовкою, яка спочатку через формальну логіку, а згодом через “трансцендентальну філософію привела до створення теорії загальних понять a priori” [Kant, 1964: p.78].

а з лінгвістичною інтерпретацією реальності. Вітгенштайн пішов далі всіх, позаяк, на його думку, логічний аналіз значущих речень не видається можливим без звертання до власне аналітичної процедури. З появою праці Стросона дискусія з приводу переформулювання трансцендентального аргументу просунулася ще далі, принаймні до прояснення моменту самореференційності, повернення ж до трансцендентальної філософії на підставі Квайнового принципу відносності робить самореференцію справді неминучою, проте Квайн спеціально над цим не замислювався.

Можна було б цілком слушно заперечити, що така інтерпретація Канта є доволі незвичною, адже трансцендентальною дедукцією Кант *legitimuє об'єктивність* нашого знання світу. Так чи так, Кант вбачав у цьому перевагу трансцендентальної дедукції, позаяк його модель виглядає логічно переконливою дедукцією із принципу. Чи можна це заперечити? Під час вищезгаданого обговорення дедукції були зроблені спроби охопити як об'єктивне значення нашого емпіричного знання, так і структуру апперцепції в самосвідомості. Ця тема була предметом численних наукових досліджень. Проте стратегія легітимації тут є предметом інтересу лише остільки, оскільки ця стратегія претендує на статус трансцендентальної.

Самореференційність тут утверджується як значуща для трансцендентального аргументу. Легітимацію наукових форм знання не можна отримати, виходячи з метафізично-догматичного принципу вищості і безсумнівності інтуїції (*insight*), оскільки можливість дотримання такого принципу вимагатиме володіння типом знання, відмінним від чуттєво зумовленого, досвідного знання, яке має відношення до об'єктивної реальності і в якому всі отримані значення цього відношення демонстративно підтвержені.

Знання, яке ми насправді маємо, може бути легітимоване тільки на рівні фактуальності знання і на жодному іншому. Легітимація ж такого знання без допомоги абсолютних принципів можлива тільки як демонстрація відсутності *альтернатив* цьому знанню. Можна лише продемонструвати те, що знання можливе саме в такий спосіб і ні в якій інший, а це, в свою чергу, може бути продемонстровано шляхом виключення альтернативних форм знання. Це шлях легітимації, запропонований Кантом.

Спроба легітимації починається з того, що має бути легітимовано, а саме — з емпіричного знання. Від самого початку ця спроба опиняється в ситуації, в якій ніяке інше знання неприпустиме, хоча дане знання виглядає недостатнім і потребує легітимації. Тому будь-яка можлива легітимація має користуватися тією формою знання, якій ця легітимація потрібна. Чи має хоч якийсь сенс така вимога? Чи може знання бути легітимоване за таких обставин? Здається, є лише одна можлива відповідь, яка не спирається на засновки, незалежні від знання, які ми насправді маємо, за допомоги яких ми можемо забезпечити нетавтологічне проникнення у сутність

цього знання. Це означає що, наявне знання отримує інформацію про свою власну загальну структуру, не полишаючи свого сегменту. Така інформація про загальну структуру знання стає щонайменше негативною, коли альтернативи, які згодом полишають належний сегмент знання, виявляються необґрунтованими. Неможливість існування структурно відмінних альтернатив нашим формам знання прояснює загальну структуру наявного знання.

Проте слід визнати, що *логічна можливість* альтернативних структур знання не може бути виключена на цілком переконливих засадах тільки тому, що наша форма знання не припускає існування таких засад. Справді, можна знайти приклад альтернативного знання у самого Канта. Для ілюстрації, як вигаданий продукт інтелектуального експерименту, Кант наводить помежовий (boulderline) випадок *архетипного інтелекту* (intellectus archetypus). *Архетипний інтелект* для нього — це можливість існування такого способу мислення, який на відміну від нашого розуміння, не прив'язаний до чуттєвої перцепції, а створює свої об'єкти завдяки творчій інтуїції. І якщо така альтернативна форма знання існує взагалі, має існувати знання, яким володіє Бог. Кант, між іншим, не формулював такої вимоги в позитивних поняттях. Треба сказати, що його намагання знайти альтернативу фактуальній формі знання демонструє перепони, на які мають наштовхнутися можливі альтернативи експериментального знання. Для того, щоб уявити альтернативу експериментальній формі знання, необхідно припустити певні суттєві особливості саме такої альтернативної форми в такий спосіб, який дає змогу мислити про альтернативи, не використовуючи такої форми знання, якій ці альтернативи мають бути протиставлені.

У випадку з *архетипним інтелектом* цими особливостями є поняття розуміння та інтуїції. Таким чином, те, що могло би відбутися, не відбулося; саме так автентичні альтернативи демонструють себе. Загальна структура знання має бути завжди поданою в такий спосіб, щоб альтернативу можна було завжди повністю концептуалізувати. З цієї причини в такий ситуації неминуче існуватиме *мінімум елементів*, спільних і запропонованих альтернативі, і фактуальній формі знання.

Звичайно, може бути продемонстрована неможливість конституювання автентичних альтернатив, але демонстрація завжди залишається *фактуальною*. З її допомогою неможливо назвати незалежні принципи, виходячи з яких ми можемо логічно і поза фактуальним рівнем отримати впевненість у тому, що такі альтернативи не існують і не можуть існувати. І саме тут аргумент трансцендентального типу отримує рішучу перевагу над простою фактуальною демонстрацією. Цю перевагу забезпечує логічний момент само-референційності. Якщо стає ясно, що навіть міркування про фактуальні форми знання і прояснення їхніх передумов неможливе без використання

деяких елементів такої форми, тоді це не є просто демонстрацією фактичного стану речей. Це радше логічна структура, що вказує на чинність розглядуваної форми знання. Йдеться навіть не про те, що сталося так, що альтернатив немає, тут не можна навіть уявити собі таку річ, як альтернатива. Наш спосіб міркування про альтернативу на метарівні підтверджує загальну структуру знання, оскільки не в змозі застосувати тотожну структуру знання.

Трансцендентальний аргумент, означений самореференційністю, посідає місце між рівнем фактуальності і рівнем принципів примусу. Аргумент набуває сили з того непорушного факту, що будь-який розгляд можливості розуміння має відбуватися шляхом розуміння, а також з того, що результати такого розгляду мають відповідати загальній структурі знання.

Водночас цей факт не є фактом досвіду, який можна випадково отримати у пошуках альтернатив усталеній формі знання. Він не є результатом процесу спроб і помилок. Відношення між трансцендентальною аргументацією і загальною структурою знання розвивається на метарівні і саме є продуктом розмірковування. За допомоги трансцендентальної аргументації дізнаємося дещо про розуміння взагалі, навіть у тому випадку, коли те, про що ми дізнаємося, має статус факту, а не чисто логічної конструкції, базованої на абсолютних принципах.

Зробимо ще одне важливе зауваження стосовно метарівня. Оскільки розуміння на метарівні бере до уваги його залежність від форм розуміння, що визначають також елементарні рівні фактуального розуміння, трансцендентальний аргумент відрізняє себе від вищого рівня чистого розуму. Саме виходячи з цього, «Критику чистого розуму» слід потрактовувати як трансцендентальну аргументацію. Метарівень трансцендентальної аргументації залишається пов'язаним з рівнем фактичності розуміння. В такий спосіб уникають переходу (regress) на все вищі метарівні, які мали б бути диференційовані з урахуванням якості їхньої реляційності.

Трансцендентальний аргумент отримує цей спеціальний статус завдяки своїй самореференційності. Обговорення трансцендентальної дедукції на цьому етапі може бути підсумоване таким чином: в експерименті з трансцендентальною дедукцією Кант шукає комплексну програму дій самореференційного мислення на метарівні — між фактуальним знанням і принципами чистого мислення.

III

Якщо це так, то поняття дедукції має бути відповідно інтерпретоване. Доведення легітимності розуміння, що є завданням трансцендентальної дедукції, логічно не впливає з більш високого принципу, який дає змогу проникати за межі нашого розуміння реальності. Оскільки легітимація емпіричного знання не спирається на догматичний принцип,

ми маємо зробити висновок, що очікування строгої і логічно бездоганної дедукції є безпідставним. Знову ж таки, може видатися, що ми зайшли надто далеко з цією тезою. Кантів текст у цьому моменті є доволі неоднозначним і тому постійно стимулює такого роду очікування. Люди звикли бачити дедукцію жорсткою і логічно обґрунтованою. Хай там як, а така звичка суперечить духові критичного ставлення до трансцендентальної філософії в цілому. Критицизм за визначенням є дещо інше, ніж побудова дедуктивних систем. Якщо вдається до історії, то можна сказати, що це непорозуміння існувало ще за часів Канта. І хоча не можна упевнено стверджувати, що вимога щодо абсолютно переконливої дедуктивної легітимації нашого знання взагалі заслуговує на подальшу підтримку, починаючи від Рейнгольда чи, принаймні, від Фіхте, ми спостерігаємо наполегливі спроби завершити або вдосконалити принцип дедукції.

Варто зробити останнє зауваження, щоб пояснити нашу реінтерпретацію дедукції. Ключове поняття трансцендентальної аргументації у Канта — це «синтез». Знання об'єктивної реальності подане як синтез множини фактів, даних у чуттєвому сприйнятті, синтез, який може бути відстежено аж до його витоків у трансцендентальній апперцепції як поєднання кількох темпорально послідовних інтуїцій в єдності (unity) самосвідомості. Розуміння потлумачене як синтетичне досягнення, яке, оскільки воно є досягненням, не може бути просто даним, але з тієї ж причини його не можна пояснити з допомогою абсолютного принципу. Дії з синтезування чуттєво даного мають тривати до моменту, який можна визначити виключно як момент чистого самосинтезування. Це саме те, що слід шукати у самосвідомості. Тепер зворотний пошук, або встановлення відношення між емпіричним синтезом та уніфікацією свідомості, свідомої себе, є знову-таки не просто даним, його слід визначити радше як синтетичний здобуток ще одного типу. Дія, яку вчиняє трансцендентальна дедукція, повертаючись у розумінні до трансцендентальної апперцепції, на метарівні являє собою синтез двох уже наявних синтезів. Немає жодного сумніву щодо синтетичного характеру обох цих елементів, зведених разом шляхом дедукції. Але де шукати достеменний доказ синтетичного характеру самої дедукції?

Справді, вірогідність знайдення такого доказу невелика. На думку Канта, «логічна форма всіх суджень полягає в об'єктивній єдності апперцепції всіх понять, що містяться в них» (Критика чистого розуму, § 19). Це пояснення логічної форми судження шляхом встановлення відношення між двома поняттями не може стосуватися виключно знання, отриманого з досвіду. Воно має охоплювати радше структуру синтезу будь-якого судження взагалі. Судження, в якому трансцендентальний аргумент виражає самого себе і зводить до купи емпіричну багатоманітність, охоплену поняттями, та єдність самосвідомості, слід також віднести до такого

пояснення. Як форма судження трансцендентальний аргумент є логічним синтезом самого себе. Якщо дотримуватися такої інтерпретації, ми матимемо два даних синтези і третій, що синтезує їх. Синтетичний характер третього відносно двох інших репрезентує самореференційність трансцендентального аргументу.

Слід визнати, що реконструкція Кантової трансцендентальної аргументації хибує. Поняття синтезу залишається настільки формальним, що його можна віднести до безлічі речей: до багатоманітності чуттєвих даних, послідовних рядів інтуїції у свідомості, різних понять у смисловому зв'язку суджень. Формальність поняття синтезу дає можливість підпорядковувати все це єдиній структурній властивості розуміння, тобто синтетичним досягненням. Трансцендентальний аргумент спирається на цю обставину. Якщо наша реконструкція є правильною, то вона виявляє хибу, приховану в кантівській думці під назвою «трансцендентальна дедукція».

ЛІТЕРАТУРА

- Kant I.* Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука / Переклад з німецької, вступна стаття, коментарі і примітки В. Терлецького. — К.: ППС, 2002.
- Kant I.* Критика чистого розуму. // Сочинения: В 6 т. — М.: Мысль, 1964. — Т. 3.
- Angelelli I.* On the Origins of Kant's Transcendental // *Kant-Studien* 63, 1972.
- Apel K.-O.* The Apriori of Communication and the Foundation of the Humanities // *Man and World*, № 5, 1973.
- Bubner R.* Die Einheit in Wittgensteins Wandlungen // *Philosophische Rundschau* 15, 1968.
- Bubner R.* Kant, Transcendental Argument and the Problem of Deduction // *The Review of Metaphysics. A Philosophical Quarterly*, March 1975, Vol. XXVIII. — № 3.
- Bubner R.* Zur Structur eines transzendentalen Argument's // *Kant-Studien* 65 (1974 Akten IV. Internationaler Kant-Kongreß, Mainz).
- Gram M.* Must Transcendental Arguments be Spurious? // *Kant-Studien* 65, 1974.
- Gram M.* Transcendental arguments // *Nous* 5, 1971.
- Habermas J.* Knowledge and Human Interest. — Boston, 1972.
- Hinske N.* Kants Weg in die Transcendentalphilosophie. — Stuttgart, 1970.
- Hintikka J.* Transcendental arguments: Genuine and Spurious // *Nous* 6 (1972).
- Hintikka J.* Logic, Language-Games and Information: Kantian Themes in the Philosophy of Logic. — Oxford, 1973.
- Gram M.* Hintikka and Spurious Transcendentalism // *Nous* 8, 1974.
- Kant I.* Vorlesungen über die Metaphysik, ed. Pölitz. 1821, Perp. Darmstadt, 1964.
- Körner S.* The Impossibility of Transcendental Deductions // *Monist* 51, 1967.
- Olshewsky M.* Deep Structure, Essential, Transcendental, Pragmatic? // *Monist* 57, 1973.
- Quine V.* Ontological Relativity. — New York, 1969.
- Quine V.* Ways of Paradox. — New York, 1966.

- Radnitzky G.* Contemporary Schools of Metascience II. — Göteborg, 1968.
Rorty R. Strawson's Objectivity Argument // The Review of Metaphysics 24, 1970.
Schaper E. Arguing Transcendentally // Kant-Studien 63, 1972.
Stenius E. Wittgenstein's Tractatus. — Oxford, 1960, Ch. XI.
Strawson P. Individuals. — London, 1964.
Strawson P. On Referring // Mind, 1950.
Stroud B. Transcendental arguments // Journal of Philosophy 65, 1968.
Transcendental arguments // Man and World 6, 1973.
Wilkerson T.E. Transcendental Arguments // A Philosophical Quarterly 20, 1970.

Рюдігер Бубнер (4.V. 1941—9.II. 2007) — німецький філософ. Коло інтересів — філософія Аристотеля і Платона, німецький ідеалізм Нового часу, філософський модерн XIX—XX сторіч, герменевтика, філософія мови, політична і практична філософії, естетика.
